

بررسی وضعیت زنان زندانی و روش‌های بازپروری آن‌ها مطالعه موردی زندانیان اراک در سال ۱۳۹۴

احمد رشیدی*

مریم براتی**

چکیده

تأثیرات و کارکردهای زندان زنان بیان‌گر آن است که با وجود این‌که یک نظام نظارت رسمی مبتنی بر قوانین جنایی و مجازات زندان برای حفظ نظم اجتماعی ضروری است، اصلاح و بازپروری نیز اهمیت ویژه‌ای دارد. مطالعه موردی پژوهش حاضر زندان زنان شهر اراک است و جامعه آماری آن را کل زنان زندانی تشکیل می‌دهند که تعداد آن‌ها ۴۴ نفر است. این پژوهش در بهار ۱۳۹۴ با روش پیمایشی از طریق پرسش‌نامه انجام شد. براساس فرضیات این پژوهش به نظر می‌رسد میزان رضایت زندانیان زن از محیط زندان در سطح متوسطی است، مشکلات روحی قبل از ورود به زندان در ارتکاب جرم مؤثر است، سلامت روان مسئولان زندان با رضایت زندانیان از زندان رابطه دارد، و روش‌های بازپروری می‌تواند در بازگشت زندانیان به جامعه اثرگذار باشد. داده‌ها و اطلاعات به‌دست آمده با استفاده از نرم‌افزار spss تجزیه و تحلیل شد و نتایج فرضیات تأیید شد.

کلیدواژه‌ها: زنان زندانی، زندان زنان، بازپروری، ادغام اجتماعی، عدالت کیفری.

۱. مقدمه

زنان حدود نیمی از جامعه انسانی را تشکیل می‌دهند و گروهی آسیب‌پذیر و حساس‌اند. در دهه‌های گذشته شواهدی از افزایش مشارکت زنان در رفتارهای جنایی به‌دست آمده است. آدلر و اسمارت رشد فزاینده جرایم زنان را به آزادی آن‌ها، تضعیف کنترل‌های اجتماعی، و

* استادیار دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه مازندران (نویسنده مسئول)، A.rashidi@umz.ac.ir

** کارشناس ارشد حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد اراک، bmaryam85@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۳۹۴/۹/۲۹، تاریخ پذیرش: ۱۳۹۵/۳/۱۳

مشارکت فزاینده آن‌ها در بازار کار مربوط دانسته‌اند. آن‌ها معتقدند که آزادی زنان در توسعه توانمندی‌های آنان به‌منظور تحقق اهدافشان در زندگی آن‌ها را به‌طور هم‌زمان در معرض ناکامی‌ها و فشار زندگی قرار می‌دهد که در گذشته چنین مشکلاتی را عمدتاً مردان تجربه می‌کردند. چنین تحولاتی زنان را در معرض فرصت‌هایی برای ارتکاب جرایم، به‌ویژه جرایم مالی، قرار می‌دهد (احمدی و نیک‌پور قناتی، ۱۳۸۴: ۵۴).

در سال‌های اخیر اگرچه سهم زنان در ارتکاب جرایم افزایش یافته، ولی هنوز نرخ جرایم زنان کم‌تر از ۱۵ درصد نرخ کل جرایم است (همان). براساس اعلام انجمن جامعه‌شناسی ایران (۱۳۸۸) در دهه ۸۰ حدود ۴ درصد از محکومان زندانی را زنان تشکیل می‌دادند. بررسی‌های دقیق‌تر برای ۲۰ سال منتهی به اواسط دهه ۸۰ میانگین ۴/۴۲ درصد را برای سهم زنان از مجموع زندانیان کشور نشان داده است. این رقم در سال‌های اخیر بیش از ۲۰ درصد افزایش یافته است. براساس اعلام معاون قضایی سازمان زندان‌ها در سال جاری (۱۳۹۴) ۳/۵ درصد زندانیان را زنان تشکیل می‌دهند. براساس گزارش دیگر این میزان حدود ۶ درصد است (شیعه نیوز، ۲ اسفند ۱۳۹۳).^۱

آمار و گزارش‌های منتشرشده حاکی از این است که جرایم مرتبط با قاچاق مواد مخدر بیش‌ترین میزان جرایم در میان زنان و مردان کشور را تشکیل می‌دهد. این در حالی است که براساس اعلام سازمان زندان‌های کشور در سال ۱۳۹۳ زنان ۲۶ درصد از مصرف‌کنندگان مخدرهای صنعتی را تشکیل می‌دهند و آمار دختران و زنان زندانی به جرم قاچاق، مصرف، و توزیع و فروش مواد مخدر از مردان پیشی گرفته است. برپایه همین گزارش آمار مجرمان زن در زمینه قاچاق مواد مخدر ۵۴ درصد است در حالی که در بین مردان این آمار در مقایسه با کل جرایم مردان حداکثر ۴۳ درصد است.

براساس گزارش ستاد مبارزه با مواد مخدر، بیش‌تر زنان معتاد در رده سنی ۲۰-۳۶ سال قرار دارند و بیش‌تر به مصرف تریاک، شیشه، الکل، و کراک افغانی گرایش دارند. هرچند براساس آمارها ۹/۳ درصد از زنان اعتیاد دارند، بالابودن جرایم مرتبط با مواد مخدر در میان زنان و پایین آمدن سن مصرف مواد مخدر تا پانزده‌سالگی باعث شده است که مسئولان هشدارهایی را نه تنها در زمینه اعتیاد زنان، بلکه درباره جرایم مرتبط با آن نیز مطرح کنند؛ تا جایی که ستاد مبارزه با مواد مخدر اعلام کرد ۶۰ درصد از ۷۳۷۷ زن زندانی در کشور به‌دلیل جرایمی مرتبط با اعتیاد و مواد مخدر به زندان راه پیدا کرده‌اند که بیش‌تر آن‌ها خود از این مواد مخدر استفاده می‌کردند، اما بیش‌ترین سوءاستفاده از زنان در حوزه جابه‌جایی مواد مخدر بوده است. در حالی که میزان شیوع اعتیاد در شهرها بیش‌تر از روستاهاست، اما

در روستاها هم میزان ارتکاب به این جرم در حال افزایش است. در طرح شیوع‌شناسی سال ۱۳۹۰ تعداد زنان معتاد شهرها ۹/۷ درصد و روستاها ۵/۴۱ درصد بوده است؛ البته باید گفت که هر اندازه شهرها کوچک می‌شوند اعتیاد زنان نیز به همان میزان پنهان می‌شود.

براساس تحقیقی فردی، احتمال ارتکاب جرم و جنایت از سوی زنان در مقایسه با مردان کم‌تر است (۱۱ درصد در مقایسه با ۲۶ درصد). زنانی که دست‌گیر شده و درگیر مشکلات مربوط به مواد مخدر بوده‌اند با احتمال بیش‌تری در مقایسه با مردان این مواد را استعمال و برای تهیه آن هزینه کرده‌اند، هم‌چنین مصرف مواد خطرناک‌تر را گزارش کرده، و به احتمال بیش‌تری نیز به مراکز توان‌بخشی مراجعه کرده‌اند.

چنان‌که گفته شد رتبه اول در جرم‌های ارتكابی زنان زندانی مواد مخدر است. جرم دوم زنان اعمال منافی عفت و جرم سوم سرقت است، در حالی که در مردان سرقت جرم دوم محسوب می‌شود. زنان جزء گروه‌هایی‌اند که در ارتکاب جرم بیش‌تر از آن‌ها سوء‌استفاده می‌شود. با وجود آن‌که اکثر آن‌ها در اوضاع نامناسب و آلودگی پدر و یا همسر به‌صورت مستقیم و غیرمستقیم از سوی افراد دیگر به این وادی کشیده می‌شوند و قربانیان این پدیده‌اند، معمولاً به این آسیب کم‌تر توجه می‌شود و قانون فقط به فردی می‌پردازد که مرتکب جرم شده است و به دلایل آن توجه نمی‌کند (همان).

برپایه بررسی‌های پژوهش حاضر، اکثر زنانی که دست به ارتکاب جرایم زده‌اند افراد پایین‌دست جامعه‌اند و از نظر بضاعت مالی و فرهنگی و تحصیلات در مراتب بسیار پایین قرار دارند؛ به‌نظر می‌رسد تمامی افراد در زندگی با ناکامی‌ها و مشکلات مواجه می‌شوند، ولی گذر از این مشکلات افراد و در نتیجه جامعه‌ای آگاه و توانمند می‌خواهد. بنابراین باید توانمندی‌های زنان را در جامعه بالا برد.

با توجه به مراتب فوق، اقدامات مبتنی بر پیش‌گیری از جرم باید در اولویت برنامه‌ها قرار گیرد. در این میان اصلاح و بازپروری مجرمان در زندان، به‌ویژه زنان که در مقایسه با مردان آسیب‌پذیرترند، ضرورتی اجتناب‌ناپذیر است. برای این منظور باید نخست وضعیت زنان زندانی را در موقعیت‌های فرهنگی و جغرافیایی گوناگون بشناسیم و برپایه این شناخت پیش‌نهادات عملی و مبتنی بر وضعیت‌های خاص ارائه دهیم.

۲. مبانی نظری پژوهش

مارکس علت جرایمی چون فساد، فحشا، و رفتار خلاف اخلاق را در مرحله نخست ناشی از نابرابری می‌داند (سلیمان‌نژاد، ۱۳۸۳: ۳۵۴-۳۵۵). در همین چهارچوب، در دهه‌های اخیر

بسیاری از محققان و صاحب‌نظران بر این عقیده‌اند که رفع نابرابری زنان در عبور از مشکلات بنیادین آن‌ها نظیر بی‌سوادی، افزایش بی‌رویه جمعیت، متعادل کردن درآمد‌ها، و رفع مشکلات و شکاف درآمدی بسیار مؤثر است.

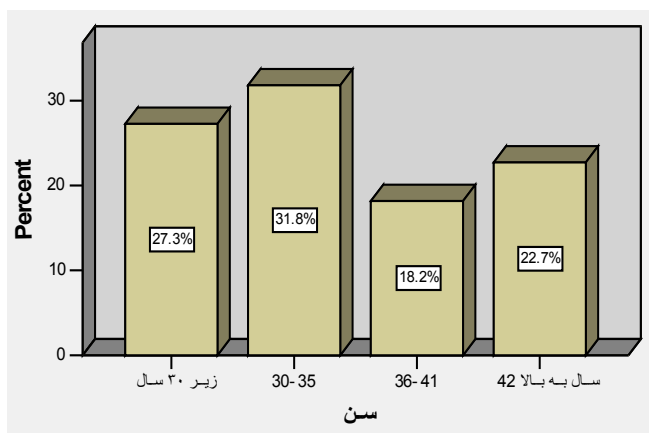
آثار بزه‌کاری زنان در زندگی فردی و اجتماعی آنان بسیار مشهود است و تأثیر آن را می‌توان در فرزندان این زنان واضح مشاهده کرد. برچسب‌ها و غیبت طولانی مدت از محیط خانواده و اقامت در زندان موجب می‌شود فرزندان احساس خودمختاری و آزادی بیش‌تری کنند و اوقات فراغت خود را در بیرون از خانه یا با «گروه‌های هم‌سال بزه‌کار» سپری کنند و با هنجارهای گروه بزه‌کار سازگار شوند. به اعتقاد ماترا، در گروه‌های هم‌سال بزه‌کار، فرزندی که به علت زندانی شدن مادرانشان منزلت اجتماعی آن‌ها پایین آمده است یک نوع ساخت زبانی را می‌آموزد که آن ساخت‌ها آن‌ها را قادر می‌کند رفتار بزه‌کاران را توجیه کنند. زندانی شدن زنان، به‌ویژه در جوامع سنتی، موجب گسستن آن‌ها از شبکه‌های نیرومند خانوادگی، خویشاوندی، همسایگی، و قومی و قبیله‌ای می‌شود و در نتیجه به انزوای اجتماعی آن‌ها منجر می‌شود. این شبکه‌ها زنان را پس از آزادی از زندان از لحاظ اجتماعی طرد می‌کنند و به بی‌پناهی آن‌ها منجر می‌شوند و زمینه را برای نقل مکان آن‌ها و زندگی در محله‌های گم‌نام و مستعد رفتار جنایی آماده می‌کنند. در جوامعی که مساعدت‌های مالی نهادها و سازمان‌های حمایتی به زنان آزادشده از زندان ناچیز است و نمی‌تواند نیازهای مادی آن‌ها را تأمین کند، مشکلات رفاهی موجب می‌شود تا آن‌ها مرتکب جرایم و آسیب‌های اجتماعی نظیر سرقت و مواد مخدر شوند. افزایش زندانیان زن در زندان‌های موقت و زندان‌های دائم مشکلات فراوانی را به‌وجود آورده است. یکی از این مشکلات مربوط به زندانیانی است که بچه‌های نوزاد دارند و یا حامله‌اند و مجبورند نوزادان خود را تا مدتی در زندان تحت مراقبت خودشان نگاه دارند؛ در این مورد بچه‌های زنان محبوس نیز به هم‌راه مادرانشان قربانی جرایم و اوضاع اجتماعی می‌شوند. چنین فرزندی از یک زندگی باثبات خانوادگی محروم‌اند و ممکن است در آینده از الگوهای رفتاری مادرانشان تبعیت کنند.

پس این زنان باید با روش‌های مناسب بازپروری و به جامعه بازگردانده شوند. هدف از بازپروری محکومان ادغام اجتماعی زندانیان است؛ یعنی مجرم بتواند پس از آزادی به جامعه بازگردد و از سوی افراد جامعه پذیرش شود. از جمله مشکلاتی که مجرم در بازگشت به جامعه با آن مواجه می‌شود مشکلات پیش‌رفت تحصیلی و حرفه‌ای و خوردن برچسب است. بنابراین مهم است که مجرم به‌گونه‌ای اصلاح و بازپروری شود که بعد از ورود به جامعه از جانب اجتماع به‌طور مناسب حمایت شود و فرصت‌ها را در جامعه خود

دریافت کند. در همین زمینه پیمایشی در اراک به اجرا درآمده است که نتایج آن در پژوهش حاضر به اختصار ارائه می‌شود.

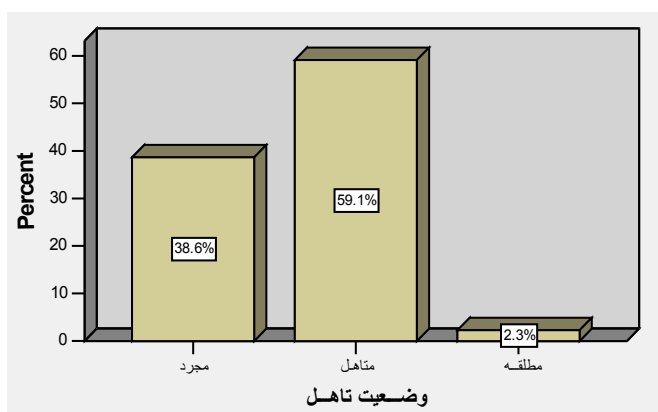
۳. یافته‌های توصیفی جامعه آماری

۱.۳ اطلاعات جامعه‌شناختی زندان زنان در اراک

نمودار ۱. درصد فراوانی سن زندانیان

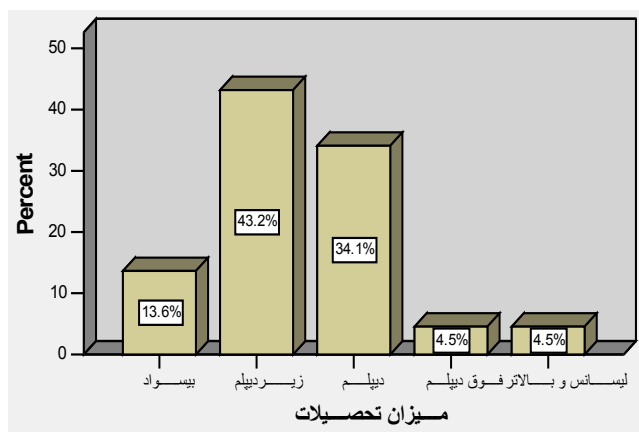
با توجه به نمودار ۱ ملاحظه می‌شود که $31/8$ درصد از زندانیان بین ۳۰-۳۵ سال سن داشته‌اند، $27/3$ درصد زیر ۳۰ سال، $22/7$ درصد ۴۲ سال به بالا، و $18/22$ درصد ۳۶-۴۱ سال سن داشته‌اند. بنابراین بیش‌ترین رده سنی زندانیان مربوط به افراد ۳۵ سال و کم‌تر است.

نمودار ۲. درصد فراوانی وضعیت تأهل زندانیان

۷۰ بررسی وضعیت زنان زندانی و روش‌های بازپروری آن‌ها ...

با توجه به نمودار ۲ ملاحظه می‌شود که ۵۹/۱ درصد از زندانیان متأهل، ۳۸/۶ درصد مجرد، و ۲/۳ درصد مطلقه‌اند. بنابراین بیش‌تر زندانیان متأهل‌اند.

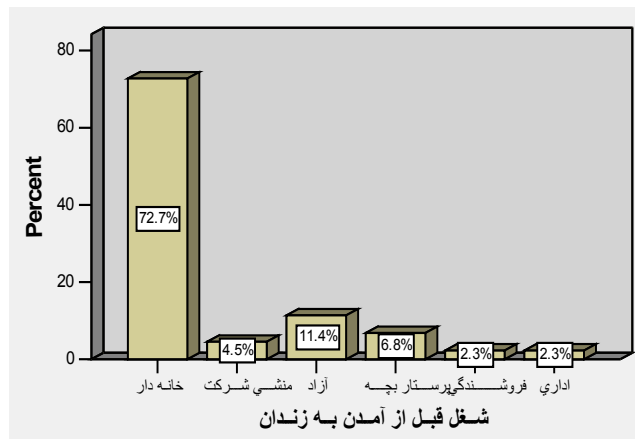
نمودار ۳. درصد فراوانی میزان تحصیلات زندانیان

با توجه به نمودار ۳ ملاحظه می‌شود که ۴۳/۲ درصد از زندانیان دارای تحصیلات زیردیپلم، ۳۴/۱ درصد دیپلم، ۱۳/۶ درصد بی‌سواد، ۴/۵ درصد فوق‌دیپلم، و ۴/۵ درصد لیسانس و بالاترند. بنابراین بیش‌تر زندانیان تحصیلات زیردیپلم داشته‌اند.

نمودار ۴. درصد فراوانی سطح مالی خانواده زندانیان

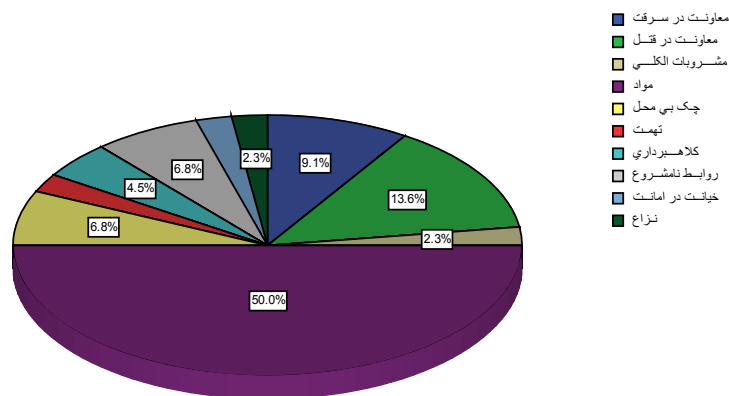
با توجه به نمودار ۴ ملاحظه می‌شود که ۵۲/۳ درصد از زندانیان سطح مالی خانواده را متوسط رو به پایین می‌دانند، ۲۷/۳ درصد فقیر، ۲۰/۵ درصد متوسط رو به بالا دانسته‌اند. بنابراین سطح مالی خانواده بیش‌تر زندانیان متوسط رو به پایین است.

نمودار ۵. درصد فراوانی شغل زندانیان قبل از آمدن به زندان

با توجه به نمودار ۵ ملاحظه می‌شود که ۷۲/۷ درصد از زندانیان قبل از ورود به زندان خانه‌دار بوده‌اند، ۱۱/۴ درصد دارای شغل آزاد، ۶/۸ درصد پرستار بچه، ۴/۵ درصد منشی شرکت، ۲/۳ درصد فروشنده، و ۲/۳ درصد دارای شغل اداری بوده‌اند. بنابراین بیش تر افراد زندانی خانه‌دار بوده‌اند.

علت حبس

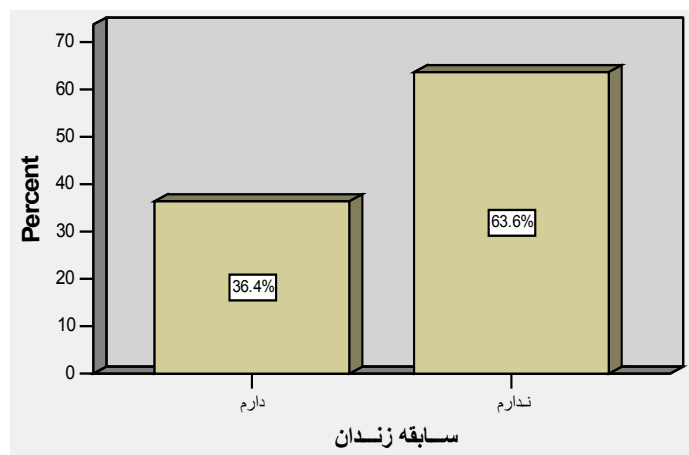

نمودار ۶. درصد فراوانی علت حبس زندانیان

با توجه به نمودار ۶ ملاحظه می‌شود که ۵۰ درصد از زندانیان علت حبس خود را مواد مخدر بیان کرده‌اند، ۱۳/۶ درصد معاونت در قتل، ۹/۱ درصد معاونت در سرقت، ۶/۸ درصد چک بی‌محل، ۶/۸ درصد روابط نامشروع، ۴/۵ درصد کلاهبرداری، ۲/۳ درصد

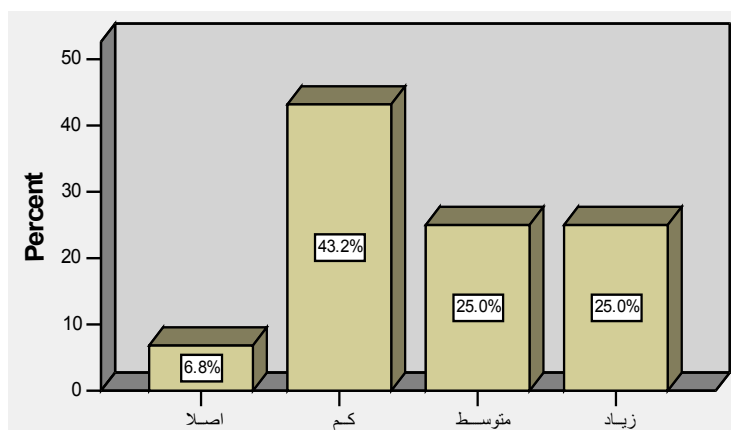
۷۲ بررسی وضعیت زنان زندانی و روش‌های بازپروری آن‌ها ...

مشروبات الکلی، ۲/۳ درصد تهمت، ۱/۳ درصد خیانت در امانت، و ۲/۳ درصد نزاع را علت حبس خود بیان کرده‌اند. بنابراین بیش‌ترین علت حبس مربوط به مواد مخدر است.

نمودار ۷. درصد فراوانی سابقه زندان

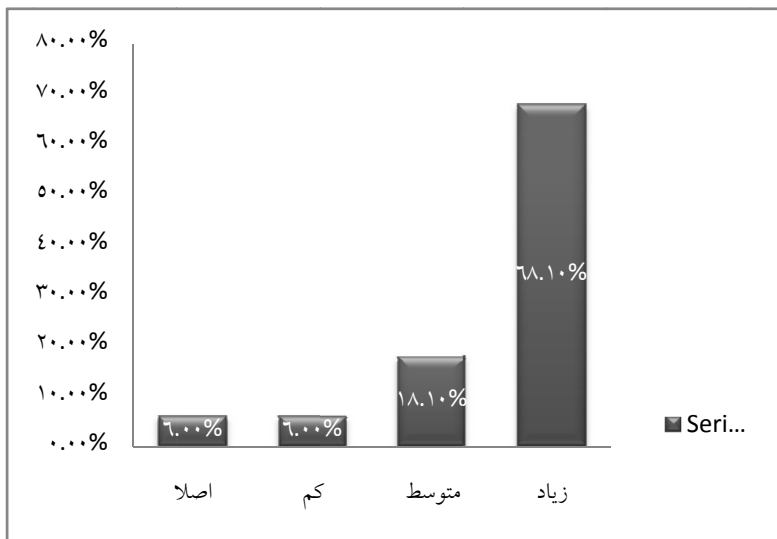
با توجه به نمودار ۷ ملاحظه می‌شود که ۳۶/۶ درصد از پاسخ‌دهندگان سابقه زندان دارند و ۶۳/۶ درصد از آن‌ها سابقه زندان نداشته‌اند.

نمودار ۸. درصد فراوانی میزان امیدواربودن به زندگی در زندان

با توجه به نمودار ۸ ملاحظه می‌شود که ۴۳/۲ درصد از زندانیان امید به زندگی را کم، ۲۵ درصد متوسط، ۲۵ درصد زیاد، و ۶/۸ درصد اصلاً بیان کرده‌اند. بنابراین میزان امید به زندگی در زندانیان کم است.

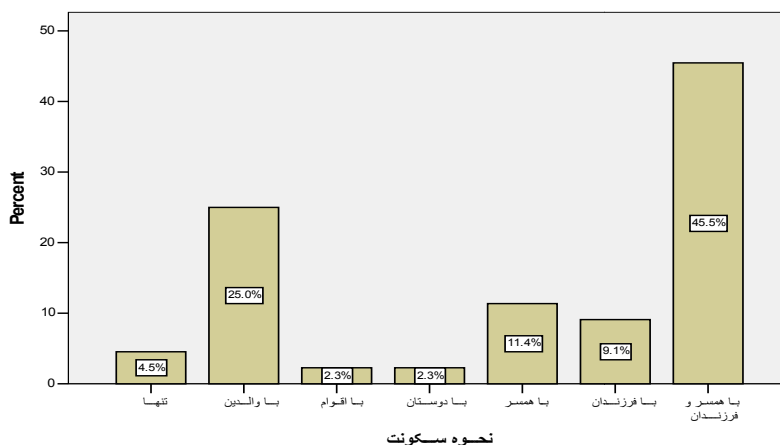

نمودار ۹. درصد فراوانی میزان امید به پذیرفته شدن در جامعه پس از آزادی از زندان

با توجه به نمودار ۹ ملاحظه می شود که ۶۸/۱ درصد از زندانیان به پذیرفته شدن پس از آزادی از زندان امید زیاد دارند، ۱۸/۱ درصد متوسط، ۶/۸ درصد کم، و ۶/۸ درصد اصلاً را بیان کرده اند. بنابراین میزان امید به پذیرفته شدن پس از آزادی از زندان زیاد است.

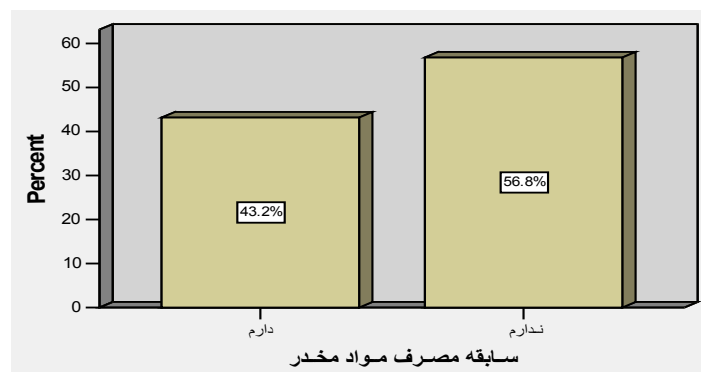
۲.۳ بررسی وضعیت زندگی زندانیان قبل از ورود به زندان

نمودار ۱۰. درصد فراوانی نحوه سکونت زندانیان قبل از ورود به زندان

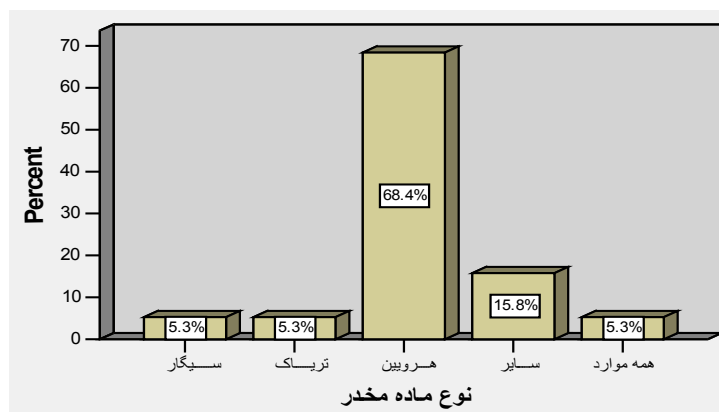
۷۴ بررسی وضعیت زنان زندانی و روش‌های بازپروری آن‌ها ...

با توجه به نمودار ۱۰ ملاحظه می‌شود که ۴۵/۵ درصد از زندانیان همراه با همسر و فرزندان خود، ۲۵ درصد با والدین، ۱۱/۴ درصد با همسر، ۹/۱ درصد با فرزندان، ۴/۵ درصد تنها، ۲/۳ درصد با دوستان، و ۲/۳ درصد با اقوام قبل از ورود به زندان زندگی می‌کردند.

نمودار ۱۱. درصد فراوانی سابقه مصرف مواد مخدر در زندانیان

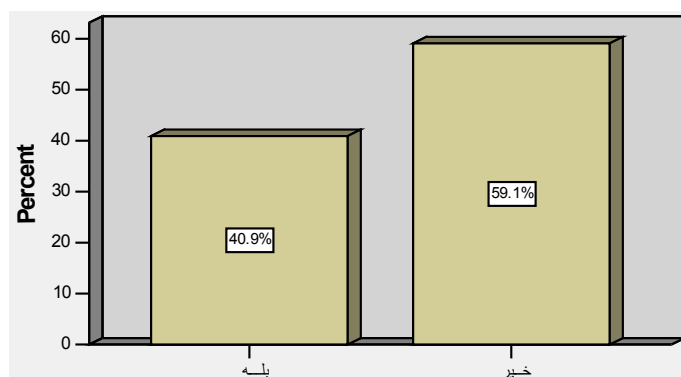
با توجه به نمودار ۱۱ ملاحظه می‌شود که ۴۳/۲ درصد از زندانیان سابقه مصرف مواد مخدر داشته‌اند و ۵۶/۸ درصد سابقه مصرف مواد مخدر نداشته‌اند.

نمودار ۱۲. درصد فراوانی نوع ماده مخدر مصرفی در زندانیان

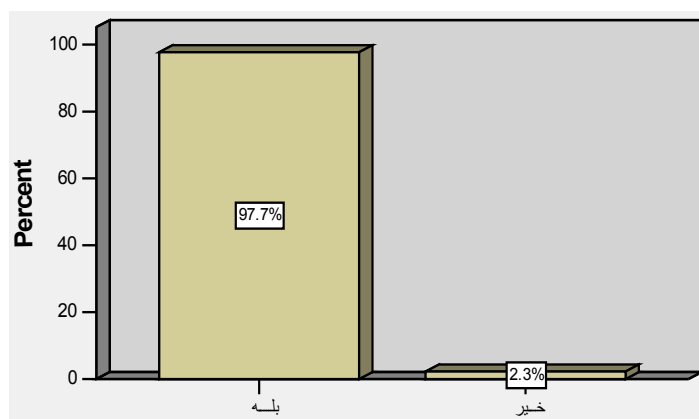
با توجه به نمودار ۱۲ ملاحظه می‌شود که از بین ۱۹ نفری که سابقه مصرف مواد مخدر داشته‌اند ۶۸/۴ درصد هروین، ۵/۳ درصد سیگار، ۵/۳ درصد تریاک، ۵/۳ درصد همه موارد، و ۱۵/۸ درصد سایر (از قبیل شیشه و قلیان) را پاسخ داده‌اند. بنابراین بیشترین نوع ماده مخدر مصرفی در بین زندانیان هروین است.

۳.۳ بررسی وضعیت زندانیان زن آزادشده از زندان

نمودار ۱۳. فراوانی و درصد فراوانی سرپرست خانوار

با توجه به نمودار ۱۳ ملاحظه می‌شود که ۴۰/۹ درصد از زندانیان سرپرست خانوارند و ۵۹/۱ درصد سرپرست خانوار نیستند.

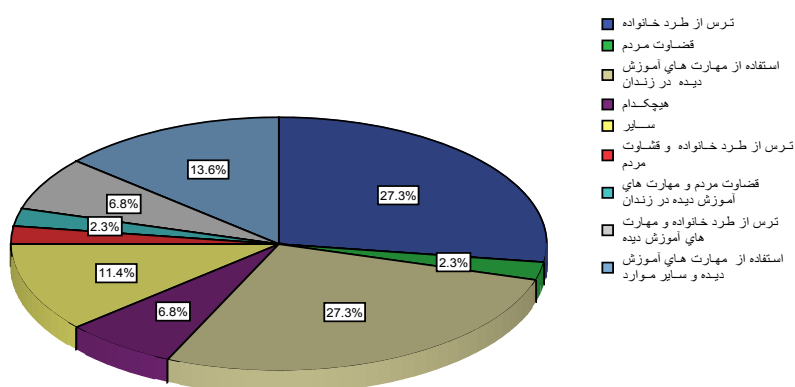
نمودار ۱۴. درصد فراوانی استفاده از روش‌های بازپروری در زندان

با توجه به نمودار ۱۴ ملاحظه می‌شود که ۹۷/۷ درصد از زندانیان زن آزادشده اظهار داشته‌اند که از روش‌های بازپروری در زندان استفاده کرده‌اند و ۲/۳ درصد استفاده نکرده‌اند. روش‌های بازپروری در زندان اراک شامل تشکیل کلاس‌های آموزش مهارت‌های فنی و حرفه‌ای، آموزش احکام برای تقویت اصول مذهبی در بین زندانیان، و آموزش مهارت‌های زندگی با استفاده از جلسات روان‌شناسی فردی یا گروهی است. شرکت در این کلاس‌ها اختیاری است.

جدول ۱. فراوانی و درصد فراوانی حضور در کلاس‌های بازپروری در زندان

درصد	فراوانی	روش‌های بازپروری
۹/۳	۴	خیاطی
۲/۳	۱	احکام
۶/۸	۳	قالی‌بافی
۲/۳	۱	مهارت‌های زندگی
۲/۳	۱	خیاطی و مهارت‌های زندگی
۳۱/۸	۱۴	احکام و قالی‌بافی
۴/۵	۲	قالی‌بافی و مهارت‌های زندگی
۱۵/۹	۷	احکام و قالی‌بافی و مهارت‌های زندگی
۶/۸	۳	خیاطی و احکام و مهارت‌های زندگی
۹/۱	۴	خیاطی و احکام و قالی‌بافی
۶/۸	۳	خیاطی و احکام
۲/۳	۱	همه موارد
۱۰۰	۴۴	کل

با توجه به جدول ۱ ملاحظه می‌شود که ۳۱/۸ درصد از زندانیان از کلاس‌های احکام و قالی‌بافی استفاده کرده‌اند، ۱۵/۹ درصد در هر سه کلاس احکام و قالی‌بافی و مهارت‌های زندگی شرکت داشته‌اند، ۹/۳ درصد خیاطی، ۹/۱ درصد خیاطی و احکام و قالی‌بافی، ۶/۸ درصد قالی‌بافی، ۶/۸ درصد خیاطی و احکام و مهارت‌های زندگی، ۶/۸ درصد خیاطی و احکام، ۴/۵ درصد قالی‌بافی و مهارت‌های زندگی، ۲/۳ درصد احکام، ۲/۳ درصد مهارت‌های زندگی، ۲/۳ درصد خیاطی و مهارت‌های زندگی، و ۲/۳ درصد همه موارد را گزارش کرده‌اند.

نمودار ۱۵. درصد فراوانی عوامل مؤثر در تکرار نکردن جرم

با توجه به نمودار ۱۵ ملاحظه می‌شود که ۲۷/۳ درصد از زندانیان آزاد شده معتقدند استفاده از مهارت‌های آموزش داده‌شده در زندان باعث تکرار نکردن جرم در آن‌ها شده است. ۲۷/۳ درصد ترس از طرد خانواده، ۱۳/۶ درصد استفاده از مهارت‌های آموزش داده‌شده در زندان و سایر، ۱۱/۴ درصد سایر، ۶/۸ درصد هیچ‌کدام، ۶/۸ درصد ترس از طرد خانواده و استفاده از مهارت‌های آموزش داده‌شده در زندان، ۲/۳ درصد قضاوت مردم، ۲/۳ درصد ترس از طرد خانواده و قضاوت مردم، و ۲/۳ درصد قضاوت مردم و مهارت‌های آموزش داده‌شده در زندان را عوامل مؤثر در تکرار نکردن جرم خود دانسته‌اند.

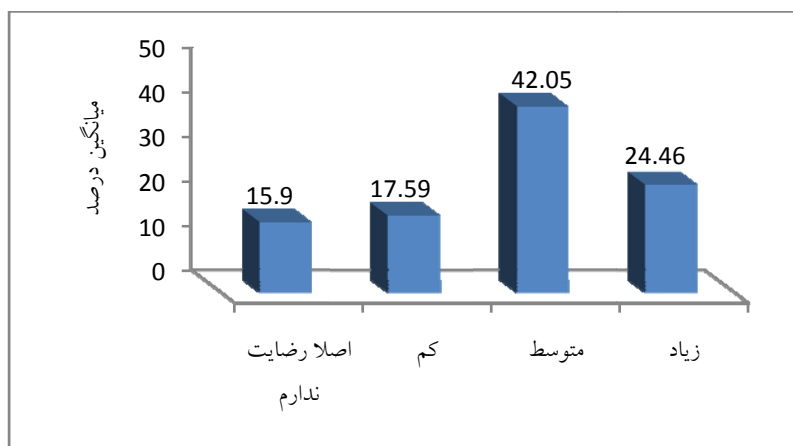
۴. یافته‌های استنباطی

۱.۴ فرضیه اول

به نظر می‌رسد میزان رضایت زندانیان زن از محیط زندان در سطح متوسطی است.

جدول ۲. توزیع فراوانی و درصد رضایت زندانیان از محیط زندان

زیاد		متوسط		کم		اصلاً رضایت ندارم		گویه‌های پرسش‌نامه
فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	
۲۲/۷	۱۰	۶۱/۴	۲۷	۱۳/۶	۶	۲/۳	۱	چه میزان از سطح بهداشت مکان خواب خود رضایت دارید
۲۷/۴	۱۲	۵۴/۵	۲۴	۱۳/۶	۶	۴/۵	۲	چه میزان از سطح بهداشت سرویس‌های بهداشتی رضایت دارید
-	-	۲۷/۳	۱۲	۲۹/۵	۱۳	۴۳/۲	۱۹	چه میزان از کیفیت غذاهای زندان رضایت دارید
۴۷/۷	۲۱	۲۵	۱۱	۱۳/۶	۶	۱۳/۶	۶	چه میزان از برخورد مسئولان زندان رضایت دارید
۲۴/۴۶		۴۲/۰۵		۱۷/۵۹		۱۵/۹		میانگین درصد

نمودار ۱۶. توزیع فراوانی و درصد رضایت زندانیان از محیط زندان

با توجه به نمودار ۱۶ ملاحظه می‌شود که ۴۲/۰۵ درصد از زندانیان میزان رضایت خود را از محیط زندان متوسط ارزیابی کرده‌اند، ۲۴/۴۶ درصد زیاد، ۱۷/۵۹ درصد کم، و ۱۵/۹ درصد از محیط زندان اصلاً رضایت نداشته‌اند. بنابراین میزان رضایت زندانیان زن از محیط زندان متوسط رو به بالاست.

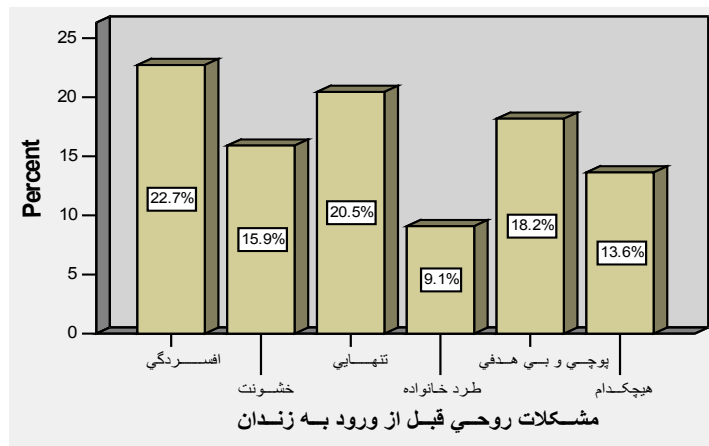
جدول ۳. آزمون خی‌دو مربوط به میزان رضایت زندانیان از محیط زندان

سطح معنی‌داری	درجه آزادی	خی‌دو	
۰/۰۰۰	۳	۳۴/۷۲۷	چه میزان از سطح بهداشت مکان خواب خود رضایت دارید
۰/۰۰۰	۳	۲۵/۰۹۱	چه میزان از سطح بهداشت سرویس‌های بهداشتی رضایت دارید
۰/۰۰۸	۲	۴/۹۵۵	چه میزان از کیفیت غذاهای زندان رضایت دارید
۰/۰۰۳	۳	۱۳/۶۳۶	چه میزان از برخورد مسئولان زندان رضایت دارید
۰/۰۱۱	۹	۲۱/۴۵۵	کل

نتایج آزمون خی‌دو نشان می‌دهد که $\chi^2 = 21.455$, $sig = 0.01 < 0.05$. بنابراین تفاوت بین گزینه‌های زیاد تا کم میزان رضایت زندانیان از محیط زندان معنی‌دار است و با توجه به این که میزان رضایت به سمت متوسط به بالاست فرضیه محقق تأیید می‌شود و می‌توان ادعا داشت که میزان رضایت زندانیان از محیط زندان متوسط رو به بالاست.

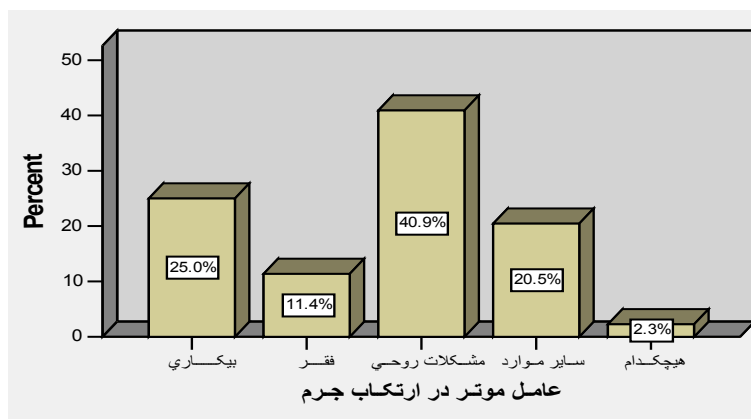
۲.۴ فرضیه دوم

به نظر می‌رسد مشکلات روحی قبل از ورود به زندان در ارتکاب جرم زندانیان مؤثر است.

نمودار ۱۷. درصد فراوانی مشکلات روحی زندانیان قبل از ورود به زندان

با توجه به نمودار ۱۷ ملاحظه می‌شود که ۲۲/۷ درصد از زندانیان معتقدند قبل از ورود به زندان افسردگی داشته‌اند، ۲۰/۵ درصد تنهایی، ۱۸/۲ درصد پوچی و بی‌هدفی، ۱۵/۹ درصد خشونت، و ۹/۱ درصد طرد از خانواده را مشکلات روحی خود قبل از ورود به زندان بیان کرده‌اند و ۱۳/۶ درصد اذعان داشته‌اند که هیچ‌گونه مشکل روحی نداشته‌اند.

نمودار ۱۸. درصد فراوانی عامل مؤثر در ارتکاب جرم از دیدگاه زندانیان

با توجه به نمودار ۱۸ ملاحظه می‌شود که ۴۰/۹ درصد از زندانیان عامل مؤثر در ارتکاب جرم را مشکلات روحی از جمله عصبانیت دانسته‌اند، ۲۵ درصد بی‌کاری، ۲۰/۵ درصد سایر موارد، ۱۱/۴ درصد فقر، و ۲/۳ درصد هیچ‌کدام را بیان کرده‌اند. بنابراین مشکلات روحی می‌تواند در ارتکاب جرم زندانیان زن مؤثر باشد.

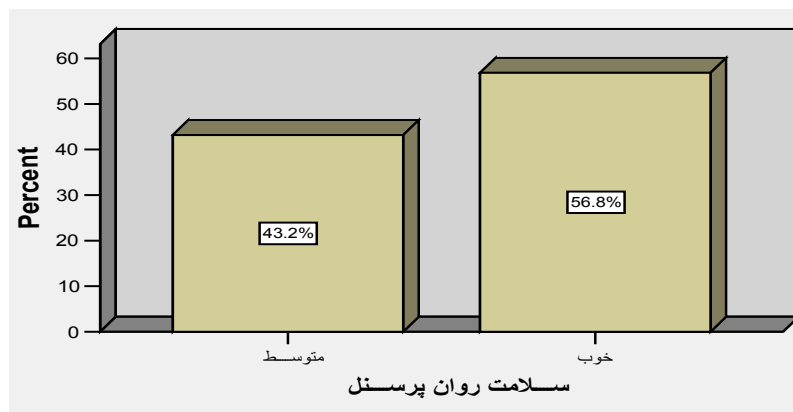
جدول ۴. آزمون خی دو مربوط به تأثیر مشکلات روحی در عامل ارتکاب جرم

سطح معنی داری	درجه آزادی	خی دو	
۰/۰۰۲	۵	۱۳/۱۸۲	مشکلات روحی زندانیان قبل از ورود به زندان
۰/۰۰۱	۴	۱۸/۷۲۷	عامل مؤثر در ارتکاب جرم
۰/۰۳۳	۸	۱۵/۳۱۸	کل

نتایج آزمون خی دو نشان می‌دهد که $\text{sig}=0.033 < 0.05$, $x^2= 15.318$. بنابراین میزان تأثیر مشکلات روحی در عامل ارتکاب جرم زندانیان معنی دار است و با توجه به این که بیشترین عامل مؤثر در ارتکاب جرم از نظر زندانیان مشکلات روحی است می‌توان فرضیه محقق را پذیرفت. به عبارتی مشکلات روحی قبل از ورود به زندان در ارتکاب جرم زندانیان مؤثر است.

۳.۴ فرضیه سوم

به نظر می‌رسد سلامت روان مسئولان زندان با رضایت زندانیان از کارکنان زندان رابطه مستقیم دارد.

نمودار ۱۹. درصد فراوانی سلامت روان مسئولان زندان

با توجه به نمودار ۱۹ ملاحظه می‌شود که ۴۳/۲ درصد از کارکنان زندان سلامت روان در سطح متوسط دارند و ۵۶/۸ درصد از سلامت روان در سطح خوب برخوردارند.

نمودار ۲۰. فراوانی و درصد میزان رضایت زندانیان از مسئولان زندان

با توجه به نمودار ۲۰ ملاحظه می‌شود که ۴۵/۴ درصد از زندانیان رضایت زیادی از مسئولان زندان دارند، ۲۵ درصد رضایت متوسط، ۱۵/۹ درصد رضایت کم، و ۱۳/۷ درصد اصلاً از مسئولان رضایت ندارند.

بنابراین، با توجه به نمودارهای ۱۹ و ۲۰، می‌توان نتیجه گرفت که چون میزان سلامت روان مسئولان زندان بالاست پس میزان رضایت زندانیان نیز از آن‌ها بالاست. بنابراین رابطه‌ای مستقیم بین میزان سلامت روان مسئولان زندان و رضایت زندانیان از آنان وجود دارد.

جدول ۵. ضریب هم‌بستگی سلامت روان مسئولان و رضایت زندانیان

رضایت زندانیان	سلامت روان مسئولان		
۰/۷۵۹	۱	ضریب هم‌بستگی پیرسون	سلامت روان مسئولان
۰/۰۰۰		سطح معنی‌داری	
۴۴	۴۴	تعداد	
۱	۰/۷۵۹	ضریب هم‌بستگی پیرسون	رضایت زندانیان
	۰/۰۰۰	سطح معنی‌داری	
۴۴	۴۴	تعداد	

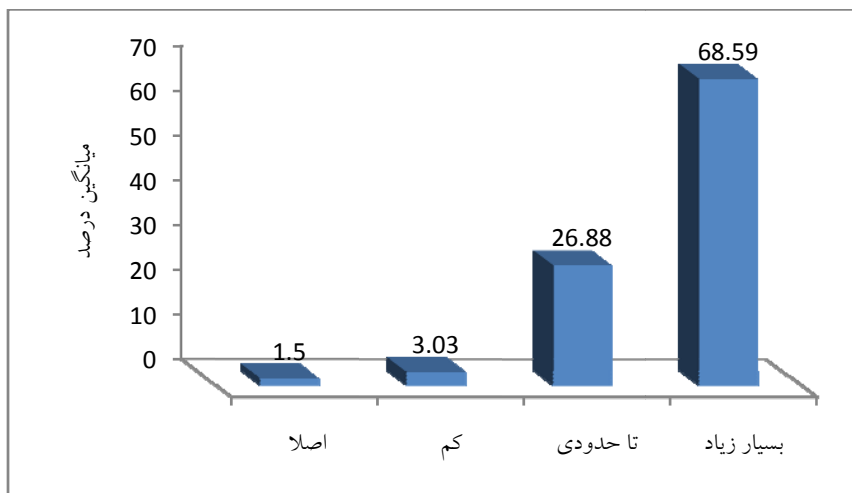
جدول ۵ نیز رابطه دو متغیر سلامت روان مسئولان و رضایت زندانیان از مسئولان زندان را با استفاده از ضریب هم‌بستگی پیرسون نشان می‌دهد. همان‌طور که ملاحظه می‌شود مقدار $r=0.759$ و $sig=0.00<0.05$ است پس فرض رابطه سلامت روان مسئولان و رضایت زندانیان از مسئولان زندان پذیرفته می‌شود و فرضیه محقق تأیید می‌شود.

۴.۴ فرضیه چهارم

به نظر می‌رسد روش‌های بازپروری می‌تواند در بازگشت زندانیان به جامعه اثرگذار باشد.

جدول ۶. توزیع فراوانی و درصد تأثیر روش‌های بازپروری در بازگشت زندانیان به جامعه

بسیار زیاد		تاحدودی		کم		اصلاً		گویه‌های پرسش‌نامه
فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	
۳۷	۸۴/۱	۱۳/۶	۶	۲/۳	۱	-	-	چه میزان از کلاس‌های زندان رضایت دارید
۲۶	۵۹/۱	۴۰/۹	۱۸	-	-	-	-	آیا پس از آزادی توانسته‌اید از روش‌های بازپروری استفاده کنید
۲۶	۵۹/۱	۳۱/۸	۱۴	۹/۱	۴	-	-	آیا روش‌های بازپروری باعث بهبود وضعیت مالی شما بعد از خروج از زندان شده است
۲۷	۶۱/۳	۳۶/۴	۱۶	۲/۳	۱	-	-	آیا پس از آزادی از طرف جامعه پذیرفته شده‌اید
۴۲	۹۵/۵	-	-	-	-	۴/۵	۲	آیا مایل به ادامه دوره‌ها خارج از زندان هستید
۲۳	۵۲/۴	۳۸/۶	۱۷	۴/۵	۲	۴/۵	۲	تا چه حد فکر می‌کنید تداوم این روش‌ها می‌تواند از تکرار جرم جلوگیری کند
۶۷/۵۹		۲۶/۸۸		۳/۰۳		۱/۵		میانگین درصد

نمودار ۲۱. میانگین درصد تأثیر روش‌های بازپروری در بازگشت زندانیان به جامعه

با توجه به نمودار ۲۱ ملاحظه می‌شود که ۶۸/۵۹ درصد از زندانیان زن آزادشده از زندان تأثیر روش‌های بازپروری را در بازگشت خود به جامعه بسیار زیاد، ۲۶/۸۸ درصد تا حدودی، ۳/۰۳ درصد کم، و ۱/۵ درصد اصلاً بیان کرده‌اند. بنابراین روش‌های بازپروری می‌تواند در بازگشت زندانیان زن به جامعه مؤثر باشد.

جدول ۷. آزمون خی دو مربوط به تأثیر روش‌های بازپروری در بازگشت زندانیان زن به جامعه

سطح معنی داری	درجه آزادی	خی دو	
۰/۰۰۰	۲	۵۱/۸۶۴	چه میزان از کلاس‌های زندان رضایت دارید
۰/۰۰۰	۱	۱۳/۴۵۵	آیا پس از آزادی توانسته‌اید از روش‌های بازپروری استفاده کنید
۰/۰۰۰	۲	۱۶/۵۴۵	آیا روش‌های بازپروری باعث بهبود وضعیت مالی شما بعد از خروج از زندان شده است
۰/۰۰۰	۲	۲۳/۲۲۷	آیا پس از آزادی از طرف جامعه پذیرفته شده‌اید
۰/۰۰۰	۱	۳۶/۳۶۴	آیا مایل به ادامه دادن دوره‌ها خارج از زندان هستید
۰/۰۰۰	۳	۳۱/۰۹۱	تا چه حد فکر می‌کنید تداوم این روش‌ها می‌تواند از تکرار جرم جلوگیری کند
۰/۰۱۷	۶	۱۵/۵۰۰	کل

نتایج آزمون خی‌دو نشان می‌دهد که $x^2=15.500$, $sig=0.017<0.05$. بنابراین میزان تأثیر روش‌های بازپروری در بازگشت زندانیان زن به جامعه معنی‌دار است و با توجه به این‌که زندانیان زن آزادشده میزان این تأثیر را $68/59$ درصد دانسته‌اند بنابراین می‌توان فرضیه محقق را پذیرفت؛ به عبارتی روش‌های بازپروری می‌تواند در بازگشت زندانیان به جامعه مؤثر باشد.

۵. نتیجه‌گیری

طبق آمار به‌دست‌آمده در پژوهش پیش رو بیش‌ترین رده سنی زنان زندانی در اراک افراد ۳۵ سال و کم‌تر است که $1/59$ درصد از زندانیان را تشکیل می‌دهند و مابقی بالای ۳۶ سال سن دارند. هم‌چنین این آمار نشان می‌دهد که بیش از نیمی از زندانیان ($1/59$ درصد) متأهل‌اند که میزان سن و وضعیت تأهل نشان‌دهنده آن است که اصولاً آن‌ها در سنین باروری قرار داشتند و یا دارای فرزند بودند. تحصیلات ۹۱ درصد زنان زندانی دیپلم و زیردیپلم و بی‌سواد بود و فقط ۹ درصد از آن‌ها تحصیلات فوق‌دیپلم و لیسانس داشتند.

طبق عرف، خانواده‌های سه‌نفره و کم‌تر را کم‌جمعیت، خانواده‌های چهارنفره تا شش‌نفره را خانواده‌های میان‌جمعیت، و خانواده‌های بیش از هفت نفر را پرجمعیت می‌نامیم؛ بر این اساس ۷۵ درصد از زنان زندانی از خانواده‌های میان‌جمعیت بودند که وضعیت مالی متوسط رو به پایین و فقیر داشتند، اکثر این زنان ($7/72$ درصد) خانه‌دار بودند و مابقی هم شغل‌هایی داشتند که در نظر عرف از شغل‌های سطح پایین جامعه محسوب می‌شوند، مانند فروشندگی و پرستار بچه. وضعیت مسکن این زنان اکثراً اجاره‌ای بوده است.

علت حبس ۵۰ درصد از زندانیان زن جرایم مربوط به مواد مخدر بود که اعم از حمل، نگه‌داری، مصرف، و فروش می‌شود. حدود ۴۴ درصد از این زنان سابقه مصرف مواد مخدر داشتند، که اکثر آن‌ها ($4/68$ درصد) هرویین مصرف می‌کردند. جرم چک بلامحل و روابط نامشروع هر کدام با $8/6$ درصد در رتبه دوم، معاونت در قتل با $6/13$ درصد در رتبه سوم، کلاهبرداری با $5/4$ درصد در رتبه چهارم، استعمال و حمل و نگه‌داری مشروبات الکلی، خیانت در امانت، نزاع، و تهمت هر کدام با $3/2$ درصد در رتبه پنجم، و سرقت و معاونت در سرقت با $1/9$ درصد در رتبه ششم قرار دارند.

بیش‌ترین مدت حبس بین زنان زندانی یک سال تا پنج سال بود و اکثر آن‌ها ($6/63$ درصد) فاقد سابقه زندان بودند. $5/45$ درصد از این زنان با همسر و فرزندانشان زندگی می‌کردند و حدود ۴۰ درصد از آن‌ها سرپرست خانوار بودند.

طبق بررسی‌ها مهم‌ترین عامل مؤثر در تکرار نکردن جرم بین این زندانیان استفاده از مهارت‌های آموزش داده‌شده و ترس از طرد خانواده هر کدام با $3/27$ درصد است و این آمار نشان‌دهنده آن است که استفاده از مهارت‌های آموزش داده‌شده در زندان به‌تنهایی عاملی برای تکرار نکردن جرم در بزه‌کاران نیست با وجود این که $5/68$ درصد از زندانیان آزادشده تأثیر روش‌های بازپروری را در بازگشت خود به جامعه بسیار مؤثر دانسته‌اند. در جمع‌بندی می‌توان گفت عوامل اثرگذار در تکرار نکردن جرم زنان بزه‌کار در دو گروه تقسیم‌بندی می‌شود: عوامل بیرونی اثرگذار در تکرار نکردن جرم و عوامل درونی اثرگذار در تکرار نکردن جرم.

مهم‌ترین عامل بیرونی جلوگیری‌کننده از تکرار جرم مهارت‌آموزی در زندان است و مهم‌ترین عامل درونی جلوگیری از تکرار جرم ترس از طرد خانواده است. عامل ترس از طرد خانواده نشان‌دهنده آن است که مردم اراک خانواده‌محورند و هم‌چنین قضاوت دیگران برای آن‌ها مهم است و زنان به‌علت ترس از طرد شدن خانواده سعی در سازگاری با اجتماع دارند که این خود هم‌سو با تأثیر بیش‌تر بازپروری‌ها به‌علت استحکام خانواده در زنان است. بنابراین می‌توان نتیجه گرفت که رابطه‌ای مستقیم بین تأثیر مثبت بازپروری‌ها و جامعه‌ای که روابط خانوادگی در آن گرم‌تر و ارتباطات در آن بیش‌تر است وجود دارد. در جوامع گسترده‌تر که افراد کم‌تر اطرافیان خود را می‌شناسند و روابط خانوادگی در آن‌ها کم‌رنگ‌تر است این روش‌ها به‌تنهایی پاسخ‌گو نیست؛ به‌همین علت بهتر است این روش‌ها علمی‌تر و تخصصی‌تر در قالب مدل‌هایی کارآمد درآیند و درباره زندانیان به‌کار روند.

استفاده از مهارت‌های آموزشی در زندان اختیاری است و زندانیان به میل خود می‌توانند یک یا چند مورد از آن‌ها را انجام دهند و یا اصلاً هیچ‌کدام را انجام ندهند. در این پژوهش نشان داده شد که $7/97$ درصد از زنان زندانی از این مهارت‌ها استفاده می‌کنند و بیش‌ترین مهارت‌هایی که زنان زندانی آموزش می‌بینند احکام، قالی‌بافی، و مهارت‌های زندگی است. حدود 86 درصد از زنان زندانی قبل از بزه‌کاری مشکلات روحی از قبیل افسردگی، خشونت، و احساس پوچی و بی‌هدفی داشتند. مشکلات روحی ناشی از فقر و بی‌کاری بیش‌ترین عامل ارتکاب جرم از جانب زنان بزه‌کار شناخته شده است.

روند ملاقات‌های زندان به گونه‌ای است که زندانیان هر روز می‌توانند با خانواده‌های خود و یا با مددکار و روان‌شناس زندان ملاقات داشته باشند. در بررسی‌های به‌عمل آمده مشخص شد $9/40$ درصد هر روز با مددکار و روان‌شناس ملاقات دارند و اکثر آن‌ها هفته‌ای یک‌بار خانواده‌هایشان را ملاقات می‌کنند.

به نظر می‌رسد امیدوار بودن به زندگی با امید به پذیرفته شدن در جامعه پس از آزادی رابطه داشته باشد، ولی نتایج آزمون‌ها نشان داد که اکثر زنان زندانی (۲/۴۳ درصد) میزان کمی به زندگی امیدوارند در حالی که امید به پذیرفته شدن در جامعه پس از آزادی در آن‌ها زیاد است (حدود ۶۸ درصد).

۶. پیش نهادات

ضروری است تا جایی که قانون اجازه می‌دهد از روش‌های تعلیق ساده یا مراقبتی مجازات‌ها استفاده شود و در مورد کسانی که نمی‌توان از تعلیق مجازات استفاده کرد باید دقت کافی بر روش‌های بازپروری در زندان به عمل آید تا حبس مجرم عاملی برای بازگشت وی به جامعه باشد، نه این‌که عاملی برای کسب تجربه در ارتکاب جرایم جدید. در همین چهارچوب، مدلی نوین در جهت بهبود بازپروری زنان زندانی پیش نهاد می‌شود.

اولین قدم در این مدل داشتن کارکنان مجرب و آموزش دیده در حوزه عدالت کیفری است. تا زمانی که کارکنانی آموزش دیده، آگاه به قوانین، و دل‌سوز در این زمینه نباشد، هیچ‌یک از روش‌های بازپروری جواب‌گو نیست. شاید مجرمی از روی ترس جرمی را تکرار نکند، اما عمیقاً به زشتی عمل خود پی نخواهد برد؛ حتی کارکنان نالایق باعث تحریک مجرمان به سمت تکرار جرم می‌شوند. بنابراین، پس از داشتن کارکنان لایق و آگاه به علوم کیفری و قوانین روز در حوزه عدالت کیفری، می‌توانیم مراحل زیر را در بازپروری زندانی انجام دهیم.

الف) ارتقای خودکارآمدی و ایجاد امید و خوش‌بینی در مجرم: در مقابل خودمحوری ارتقای حس اعتماد به نفس و امید و خوش‌بینی قرار دارد. با توجه به مبانی روان‌شناسی مثبت، نقاط قوت انسان شامل خوش‌بینی، امید، ایمان، شجاعت، مهارت‌های فردی در حال توسعه، اخلاق کاری، افزایش تفکر مثبت در آینده، صداقت، و پشت‌کار در مواجهه با چالش‌هاست. عملکرد موفق در برابر یک چالش می‌تواند باوری مثبت را درباره توانایی‌های فرد برای رویارویی با چالش‌های گوناگون در زندگی شکل دهد. فردی که یک مشکل را با خوش‌بینی حل می‌کند به احتمال بسیار تجربه‌ای با احساسات مثبت همراه اوست که فی‌نفسه برای مقابله با مشکلات آینده وی را توانمندتر می‌کند. بنابراین، به یک معنا، احساسات مثبت به مثبت‌بودن منجر می‌شود؛

ب) آموزش خوب زیستن با تأکید بر توسعه معنویت‌گرایی و سلامت جسمی: روش خوب زیستن را باید به مجرم آموزش داد و برای این کار باید سلامت روحی و جسمی آن‌ها ارتقا یابد. با توجه به این‌که با یاد خدا قلب‌ها آرام می‌گیرد، باید همراه با عطف و مهربانی روش‌های ارتباط با خداوند و بندگی کردن برای خالق را به زندانیان آموزش داد. اشاعه فرهنگ معنویت‌گرایی بین مددجویان تأثیر به‌سزایی در کاهش جرم دارد. علاوه‌بر این، باید جسم او نیز پرورش پیدا کند؛ چیزی که در اسلام بسیار بر آن تأکید شده است. از نظر دین اسلام، ورزش وسیله‌ای است که وقتی با اعتقادات دینی آمیخته شود انسان را به کمال خواهد رساند؛

ج) انجام دادن کارهای اجتماعی داوطلبانه: پس از این‌که روح و جسم زندانیان را بازپروری کردیم، می‌کوشیم با کارهای اجتماعی داوطلبانه آن‌ها را برای حضور در جامعه آماده کنیم. در پایان سال ۱۹۹۰، خدمات زندان سنگاپور (sps) نوآوری‌های گوناگونی را ارائه کرد که در جهت آماده‌کردن زندانیان برای کارهای اجتماعی بود؛ از جمله برنامه ناهار برای سالمندان، پخت‌وپز غذای زندانیان، و مسابقات آهنگ‌سازی سالیانه. در نتیجه پوشش رسانه‌ای این‌گونه اقدامات، نگرش عمومی به زندانیان تغییر کرد و استخدام در کادر افسران زندان و هم‌چنین همکاری‌های داوطلبانه افزایش یافت. به‌علاوه، اعتماد متقابل میان زندانیان و کارکنان زندان نیز بهبود یافت. طبق آمار به‌دست‌آمده از زندان سنگاپور احترام زندانیان به افسران زندان از ۵۸ درصد در سال ۲۰۰۲ به ۹۲ درصد در سال ۲۰۰۶ افزایش یافت. افت یک‌سومی تکرار جنایات، کاهش خشونت در زندان، و هم‌چنین آمادگی ۷۰ درصد از افراد جامعه در سال ۲۰۰۷ برای پذیرفتن مجرم سابقه‌دار به همکاری و دوستی از جمله نتایج برنامه‌های نوین بازپروری زندانیان در این کشور بوده است.

پی‌نوشت

۱. با وجود همه تلاشی که نگارنده برای اخذ آمار دقیق زندانیان زن از مراجع رسمی کشور داشت، متأسفانه اداره کل زندان‌ها در این خصوص همکاری لازم را مبذول نداشت.

کتاب‌نامه

احمدی، حبیب و لیلانیک‌پور قنوانی (۱۳۸۴). «جرایم زنان: مجازات، زندان، اصلاح و بازپروری»، مجله اصلاح و تربیت، ش ۴۸.

- احمدی، رضا (۱۳۹۰). «روان‌شناسی جرم زنانه»، روزنامه‌ی ایران، ش ۴۹۴۳، قابل دسترسی در: www.magin.com/n2399876.
- اخبار عمومی اداره‌ی کل زندان‌های استان قم (۱۳۹۳). «لزوم گسترش فعالیت‌های اصلاحی و تربیتی در زندان‌ها»، تاریخ خبر ۱۳۹۳/۱۳/۳، قابل دسترسی در: www.qomprisons.ir.
- اخبار عمومی پایگاه خبری زندان‌های گیلان (۱۳۹۳). «کارگاه آموزشی»، تاریخ خبر ۱۳۹۳/۵/۳، قابل دسترسی در: www.gilanprisons.ir.
- انجمن جامعه‌شناسی ایران (۱۳۸۸). «زنان زندانی، استانداردهای بین‌المللی و وضعیت داخلی»، تاریخ خبر ۱۳۸۸/۱۱/۲۷، قابل دسترسی در: www.isa.org.ir/node/2237.
- جربانی، حمید (۱۳۸۹). «بررسی آماری جرایم زنان در ایران (با تأکید بر محکومیت به حبس)»، مجله‌ی حقوقی دادگستری، ش ۷۲.
- حسینی، سیدرجب (۱۳۸۹). «روش‌های تضمین حقوق زندانیان»، حفاظت و اطلاعات و بازرسی در زندان، در تاریخ ۱۳۸۹/۶/۱۴، قابل دسترسی در: <http://pishgamane-irani.blogfa.com/post-20.aspx>.
- روزنامه‌ی حمایت (۱۳۹۱). نگاهی جرم‌شناختی به جرایم بانوان، قابل دسترسی در: <http://mirbakhshi.blogfa.com>.
- شریفی‌نیا، محمدحسین (۱۳۸۹). خدمات روان‌شناسی و مشاوره در زندان، ج ۱، تهران: راه تربیت.
- شمس، علی (۱۳۸۲). رویکردی جدید به نظام زندانبانی؛ بازگشت سعادت‌مندان، تهران: راه تربیت.
- شمس، علی (۱۳۸۸). آسیب‌شناسی زندان، تهران: راه تربیت.
- شیعه‌نیوز (۲ اسفند ۱۳۹۳). «شایع‌ترین جرم زنان زندانی در ایران»، قابل دسترسی در: <http://www.shia-news.com/fa/news/85124>.
- قوه قضائیه، معاونت اجتماعی و پیش‌گیری از وقوع جرم، مرکز مطبوعات و انتشارات (۱۳۸۲). قوه قضائیه و پیش‌گیری از وقوع جرم (مجموعه مقالات)، تهران.
- معین‌الدینی، زهرا و همکاران (۱۳۹۳). «مقایسه سبک هویتی و میزان شیوع اختلالات روانی در زنان زندانی براساس نوع جرم»، مجله‌ی مطالعات زن و خانواده، ش ۱.
- نجفی‌توانا، علی (۱۳۹۰). جرم‌شناسی، تهران: آموزش و سنجش.